

FEKETE ZSUZSANNA

**„...Habár nyelve olasz,
de érzelmei őszintén magyarok...”^{* 1}**

*A magyar narratíva változása Fiume városról
a 19. század második felében*

Bevezetés

Innováció és progresszió, amelyek megtestesülése Fiume volt a magyar közgondolkodásban a 19. század második felében. Legalábbis annak egyik típusa az első világháborúval bezárólag. A Fiume-kultusz alapérzését összefoglalni olyan kifejezésekkel lehetett, mint: a szétagolt ország újjáéledése, a magyar birodalmiság, a világhatalmi tényezővé válás, a küszöb, a kapu, amelyen keresztül léphet és elfoglalhatja a magyar méltó helyét a nemzetek között. A tanulmány kiinduló kérdése, hogyan alakult a magyar közgondolkodásban a dualizmus idején a Fiume városról szóló politikai beszédmód? Milyen elemek szerepeltek mindvégig az írásokban, illetve melyek tűntek el? Ezen elemek olyan témákat, szókapcsolatokat, fordulatokat jelentenek, amelyek formailag vagy tartalmilag több általam kiválogatott műben megjelent.

A kultusz kialakulása kimutatható volt a magyar tengerről és Fiuméről írt politikai, történeti, de irodalmi és sajtóbeli publikációkban is. A városról szóló irodalmi narratíva szakértője, Kiss Gy. Csaba megállapítása szerint a kultusz magyar jellegzetességei a 19. század végén és a 20. század elején alakultak ki, de a magyar politikai diskurzusnak már jóval korábban, a 18. századtól a részévé vált Fiume. A kikötőváros mint romantikus allegória Jókai Mór 1883-ben megjelent, az *Egy játékos, aki nyer* című regényével hozható kapcsolatba, amely a Fiume-kultusz irodalmi nyitányának tekinthető a modern magyar irodalomban. Jókai foglalkozott a Fiume-kérdéssel, nemzetiségi ügyekkel és regényének

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” pályázat támogatásával készült.

1 Sziklay–Borovszki 1897. 8.

nem titkolt politikai mondanivalója is volt. Liberális nézetei alapján a város autonómiáját támogatta és azt a magyar modernizáció zálogának tartotta.²

Amíg a reformkortól Kossuth Lajos *Pesti Hírlap* hasábjain 1846-ban megjelent cikke nyomán a „Tengerre magyar!”³ felkiáltás volt használatos, addig a dualizmusban a „Szent Korona legszebb gyöngye” allegória jelent meg a politikai- és a köznyelvben egyaránt. A sokszor hivatkozott jelmondat és a hasonlat szerves részévé vált a város kultuszának a 19. században. A reformkori és dualizmuskori gazdasági fellendüléssel kapcsolatosan használták, mint a független nemzetállam megteremtésére szolgáló gazdaságpolitikai elemeket. A „Tengerre magyar!” sürgető, motiváló üzenet volt, amely célként határozta meg a tengert a cselekvő számára. Ezzel szemben a gyöngy allegóriája nem a tengerre, hanem már kifejezetten a városra irányult. Nem siettető felszólítás, hanem egy olyan képesség, ami egy megbecsült díszre utalt, amelyet az ország viselt, és szorosan összekapcsolódott a modernizációval, a civilizátori szereppel, jelezve a környező népekkel szemben alkotott öntudatot a magyar kulturális felsőbbrendűségről.

A beszédmódot meghatározó készlet bővülése, vagy bizonyos elemek eltűnése, valamint a hangsúlyok eltolódása nyomon követhető az általam összeválogatott néhány írás alapján is. Az 1860-as évektől az 1920-as évekig terjedő időszakra a Magyar Királyság egyetlen tengeri kikötőjéről írt kiadványok hangneme hullámozó volt, holott bizonyos problémák mindvégig jelen voltak a 19. század második felében. Ilyen állandó zavaró tényező volt például a Fiume közjogi helyzetének tisztázatlansága, amely nem tudta megadni az önbizalmat a horvátokkal szemben folytatott vitákban. A kikötőváros építése és a nagy állami beruházások, amelyek ezt ellensúlyozhatták, viszont olyan hatással jártak, mint a bevándorlás felgyorsulása.⁴ A lakosság gyarapodása eredményezte a magyarok arányának növekedését, de megsokszorozta az olaszok és horvátok betelepülését is, további muníciót biztosítva a századfordulón megerősödő autonómia- illetve elszakadáspárti, irredenta elemeknek.

A dokumentált magyar etnikai csúcs szerint az 1910-es népszámláláson a lakosság 13%-a volt magyar anyanyelvű és hozzávetőlegesen minden ötödik személy értett magyarul Fiumében. A nemzetiségi arány szerint az 50 000-es Fiume többségében olasz nemzetiségű volt, akiket a horvát nemzetiség követett. Ez némiképp torzult a világháborús népességmozgások miatt,⁵ de kijelenthető, hogy etnikailag sosem vált magyar jellegű várossá, így a nemzetiségi alapú érvek felülírására kellett törekedni a területi legitimitáció során a röpiratokban, könyvekben. A legitimitáció alátámasztására jogi, gazdasági, kereskedelmi tényeket sorakoztattak fel általában. A későbbiekben pedig már olyan teljesítmények is bekerültek az érvekészletbe, ame-

2 Kiss 2004. 129–131.

3 Kossuth 1902. 24–25.

4 1881. évi népszámlálás. 214. és 1910. évi népszámlálás. 458–459. Az 1880-as népszámlálás adatai alapján Fiume lakossága 20 981 fő volt, amelyből anyanyelv szerint 8 999 fő volt az olasz, 7 669 fő volt a horvát-szerb és 367 fő a magyar. Az 1910-es népszámlálásban 49 806 személy vett részt, amelyből 24 212 volt olasz, 12 926 horvát (és további 425 szerb), valamint 6 493 fő volt magyar.

5 Ablonczy 2011. 240. és 1910. évi népszámlálás. 458–459., 629., 871.

lyek kulturális és modernizációs jellegűek voltak, hiszen Fiume a századfordulóra épületeiben, városi arculatában mindenképpen tükrözte már a Monarchiát,⁶ a birodalom bármely részéről odaérkező utazó így otthon érezhette magát.

A kultusz fő indoka a tengeri kikötő presztízse, birodalmi jelentősége volt, ami összekapcsolódott és felerősödött a 19. és 20. század fordulóján kiteljesedő millenniumi nemzeti büszkeséggel.⁷ Fiume 1867 és 1913 között Magyarország kereskedelmének 8-10%-át tette ki, jellemzően exportban. Tehát az értékét a stratégiai szempont határozta meg, így Magyarország bekapcsolódhatott a tengeri világkereskedelembé, elérhetővé vált külföldi vállalkozások számára.⁸ Ugyanakkor a vonzalom kölcsönös volt Fiume és Magyarország között, mivel Fiume megőrizhette önállóságát a szláv tengerben, valamint Magyarországnak is szintén az önálló külpolitika kulcsa volt.⁹

Szerzők és műveik – variációk a Fiume-kérdés megválaszolására

A tanulmánya tematikus átalakulást és a hangsúlyok változását az 1860-as évektől az első világháborúig tartó időszakban követi. Az írások válogatásánál szempont volt, hogy a szerzők hozzák kapcsolatba egymással a nemzetet és a tengert, valamint Fiumét. Azonban az etnicizált tájon túl, amely a hatalom területkijelölésének, kiteljesedésének egyik eszköze volt,¹⁰ kialakult a város kultusza is. A hatalom mellett az élet számos területén megjelent a magyar kikötő mint téma a politika, a közigazgatás, az irodalom, az oktatás, a turizmus, a hajózás, a kereskedelem és egyéb területeken. Azoknak is volt véleménye róla, akik nem jártak ott. A Fiume-kérdés 18. századi gyökerű közjogi probléma, amely az első világháborúig kitartott. Szalay László és Palugyay Imre kivételével valamennyi szerzőt az 1868-as horvát–magyar kiegyezés befolyásolta a kérdés megválaszolásában. Az osztrák–magyar kiegyezés mintájára megvalósított horvát–magyar kiegyezés a két nemzet komplex törekvései alapján megfogalmazott törvények voltak. Azonban éppen ezért nem is tudtak megfelelően tisztázni többek között területi kérdéseket sem, amely miatt Fiume mindvégig kritikus kérdés maradt.¹¹

A felhasznált röpiratok, könyvek hatását nehezen lehet felmérni. A millennium alkalmából készült Sziklay János és Borovszky Samu-féle Magyarország Vármegyéi és

6 Hauszmann Alajos tervei alapján készült Kormányzói Palota, Fellner és Hellner-féle színház stb. Fried 2001. 31.

7 Irodalmi szempontból befolyásolták a tengerről és Fiuméről alkotott képet. Jóval korábban, a 16. századtól jelen voltak ezek a magyar útirajzokban, naplókban stb. A magyar irodalomtörténet tenger-toposzárról lásd bővebben: Čurković 2017. 207–218.

8 Pelles–Zsigmond 2018. 84–86.

9 Ordasi 2019. 19. 25.

10 Bővebben foglalkozik Eszik Veronika a nemzetiesített tájjal horvát–magyar vonatkozásban. Eszik 2015. 76–77.

11 Hajdú 2015. 10.

Városai sorozatban Fiumének és Modrus vármegyének szentelt kötetben, a *Fiume és a magyar-horvát tengerpart*-ban több szerzőre és munkájára hivatkoztak. A sorozat népszerű és reprezentatív maradt a mai napig, az ezeréves államiság egyik emlékműve. Széles körű elterjedtsége miatt Fiuméről alaplírásként számított a dualista Magyarországon. Azonban a kiinduló pontot Szalay László 1861-es röpirata adta, annak ellenére, hogy a Fiume-ismereteket a leginkább a sorozatban megjelent monográfia biztosította a legszélesebb körben a többi vizsgált íráshoz képest is.

A szerzők és műveik követhetősége miatt a kronologikus sorrend mellett két kategóriába voltak sorolhatók. Az első kategória írásai tartalmilag a közjogi problémára keresik a választ, általában jogi és történeti érveléssel. Időbelisége miatt a második kategória gazdasági problémákkal foglalkozik, haszonelvűség alapján értékeli, de az elsőhöz hasonlóan a területi legitimációra ad válaszokat. Minden felhasznált mű magyar nyelvű, de egy- vagy két-, esetleg háromirányú diskurzusok részei (például horvát szábor felé, a fiumei olasz lakosság, valamint a Habsburg-udvar felé stb.), mindazonáltal ezekre a tanulmány nem terjed ki.

A közjogi, történeti kategóriában az első szerző Szalay László (1813–1864) ügyvéd, történész és országgyűlési képviselő volt. A Fiume-kérdésről írt politikai röpiratot. Fontosnak tartotta, hogy kifejtse véleményét, és összefoglalja Fiume előtörténetét az 1861-es országgyűlés előtt. Szalay a Fiume-kérdésben válaszaival programadó írást készített el, amely a dualizmusban mindvégig hatással volt azokra, akik a kérdéssel foglalkoztak.

A történeti áttekintést Szalay precizitása és lényeglátása jellemezi. Több idézettel, kronologikus sorrendben tekinti át Fiume közjogi helyzetét a Magyar Királyságban. Ugyanakkor bevallott szándéka, hogy felhívja a figyelmet Fiumére, és népszerűsítse azt, mivel fontosnak tartotta Magyarország fejlődése szempontjából, hogy rendelkezzen az ország tengeri kikötővel. Ezekhez jogi és történeti érveket sorakoztatott fel.

Tulajdonképpen tézise, hogy Fiume a Magyar Királyság jövője és fejlődésének elengedhetetlen záloga. Az 1848–49-es szabadságharcot megemlítve emlegette fel Jellasics és seregének 1848-as okkupációját, amelynek eredményeként Fiume nem tartozott Magyarországhoz még 1861-ben sem. Szalayt befolyásoló tényező lehetett, hogy 1861-ben ült össze először a horvát szábor 1848 óta, valamint a délszláv jugoszlavizmus, a horvát nemzeti megújulás második hulláma is, amely az 1860-as években alakult ki.¹²

Patetikusán érzékeltette, hogy a külön töltött idő alatt vágyott egymásra a város és az ország „*De a tizenkét év, melyet egymástól elszigetelve töltünk, még élénkebben érezteti mindkét féllel az együvévalóság szükségét, a frigy becsét.*”¹³ Ezután személyes élményét elevenítette fel 1846-ból, amikor Fiumében töltötte az augusztus 20-át, és az egész város magyar nemzeti lobogóba volt öltöztetve. Elismerte, hogy Fiume földrajzilag bár távol van az országtól, és hogy nem magyarok lakják, hanem egy „*zsémbes nép táboroz*”¹⁴ (horvátok) ott, de Fiume ragaszkodik Magyarországhoz, amiért mini-

12 Szeghő 2017. 56–57.

13 Szalay 1861.3.

14 Uo. 4.

mum, hogy viszonzásként részt vehetnek önálló képviselettel a magyar országgyűlésen, a horvátoktól függetlenül. Fontosnak tartotta szintén patetikus hangnemben kijelenteni, hogy „*Fiume édes mienk, mert soha sem volt a Zágrábban gyűlésezendő Horvátországnak törvényes alkatrésze.*”¹⁵

A horvát igényre reflektált Szalay már a kezdetektől, ezért nem mulasztotta el a horvátok igényének alapját, „Chrobatia”-t sem méltatni. Szalay egyből le is szögezte, hogy az ősi horvát állam története homályos, de a magyar államiság ezzel szemben már ezeréves jogfolytonosággal rendelkezik. Fontosnak tartotta felsorolni a forrásokkal alátámasztható középkori magyar kapcsolatokat az Adriára. Erre példa nemcsak Szalay írása, de szinte valamennyi magyar érvelés kiindulópontja Szent László, Könyves Kálmán, III. Béla királyok jelenléte a tenger melléken.

Szóhasználatával érzékeltette, hogy a horvátoknak „édesen esik álmodozniok” Fiuméről,¹⁶ amellyel szembeállította a szilárd tényekre alapozott hagyományos magyar közjogi érvelést. Az álmodozáson túl Szalay a „ki volt itt előbb”, valamint a „kinek van több joga” a területhez vitákat iskolai kérdésnek tekinti kiskorúsítva az ellenvélemény formálóit. További párhuzamot vont Muraközzel, amelyre szintén jogtalanul tartottak igényt a horvátok magyar aspektusból. Szalay a horvátok magyar államiság előttre vonatkozó érveit tehát megemlítette, és valamelyest válaszolt is rájuk, de egyben le is söpörte azokat az asztalról.¹⁷ Az olasz jelenlétről bővebben nem írt, csak hogy a város neve olasz eredetű, de sem a kulturális, sem az etnikai túlsúlyukra nem utalt. Továbbá nem foglalkozott a középkori eseményekkel sem, csupán annyit említett, hogy: „*A város idő multával emancipálta magát a vár uralma alól, még a XV-dik század közepe előtt, úgy látszik. Midőn a század lealkonyodott, Fiume már el volt szakítva a magyar koronától...*”¹⁸, de a függetlenségi törekvéseket mélyebben nem fejtette ki, sem azt nem interpretálta, hogy honnan eredt a város szimpátiája Magyarország irányába.

A város önállóságára bizonyítéknak hozta fel az 1521. április 28-i womrs-i birodalmi gyűlést, amelyen Ferdinánd kapja meg az ausztriai tartományokat, és lajstromában szerepel Fiume. Kiemelte, hogy Krainától külön van említve függetlensége miatt, ezért sem volt szerinte hiteles érvelés a későbbiekben a szövegben tárgyalt krainai igény Fiumére. 1530-tól Fiume külön „kormányterület”, és így is tartják számon a Habsburgok. Szalay a 17. századot át is ugrotta annyi kivétellel, hogy az 1681. 71. törvénnyel kapcsolatosan többször kifejtette véleményét, hogy ugyancsak komolytalan, és nem befolyásolja Fiume közjogi helyzetét Magyarországgal. Fiume függetlenségére újabb példaként szolgál, hogy 1728. november 25-én mint szabad kikötő írja alá a Pragmatica Sanctio-t. A trieszti fennhatóságot itt említi meg legelőször, illetve Triesztet elsősorban mint idősebb, zsarnok, nővér szerepében. III. Károly és Mária Terézia bölcsességét dicséri a kikötői innovációk és szabályozások kapcsán, kiemelve Mária Teréziát, akinek köszönhetik a magyarok Fiumét, s ezzel együtt az ország integritásának helyre-

15 Uo. 4.

16 Uo. 4.

17 Franjo Racki történész, a horvát Nemzeti Párt vezetője vitázott Szalayval. Kiss 2004.130.

18 Szalay 1861. 5.

állítását (bár utal a királynő regnálásnak értékelésében végbement pozitív értelmezési változásra, valamint magyar tanácsosainak méltatására).

A szöveg tagolásában új szakaszt jelent II. József uralkodása, amelyben Szalay elismerte, hogy Fiume közjogi helyzete tisztázatlan volt az uralkodói döntések és az országgyűlés hiányában, valamint hogy az eredeti Habsburg szándék szerint Magyarország tengeri kikötője Trieszthez hasonló státuszba kerül és hasonló jogokkal fog bírni. Szalay szerint „*Fiume váratlanul és kéretlenül, habár kissé adomány képében is, jutott vissza a hazához*”¹⁹, és értékítélet nélkül jegyezte meg, hogy a jogfolytonosság későbbi rendezése céljából maradhatott el a közjogi állapot rendezése.

Majláth József, Fiume első kormányzója (1779–83) méltatását is felhasználta, hogy alátámassza, hogy Fiume Magyarországhoz való tartozása a közjó érdeke, még a horvátoknak is a területi integritás miatt. Ugyanakkor elismeri a magyar felelősséget a horvátokkal való viszony miatt „*hatósági, irodalmi és socialis kicsapongások által bünyösen elősegítettük mi is.*”²⁰ Majláth közjóra való törekvését Mária Terézia oklevelével is támogatta, valamint az 1779. október 23-i oklevél idézésével, amely alapján Fiume közvetlenül, mint „külön test” tartozott Magyarországhoz. Fiume Magyarországhoz való tartozásának további bizonyítékaiként sorolta fel Szalay a hatalmi ágak szerinti igazgatásának eseményeit: a politikai ügyek a magyar helytartótanácsához tartoztak a továbbiakban, az ítélőszékiek a magyar királyi kúriához stb.

Az 1790/1791-es országgyűlésen Fiume becikkelyezése esedékes volt. Szalay itt a törvényes folyamatokkal szembeállította a horvát politikai feszültségkeltést, amelynek alapja a féltékenység volt, ezért hiteltelen és megalapozatlan állításokat tartalmaztak. A horvát követek a tartománygyűlésüktől függetlenül kérték Fiume bekebelezését, amelyre vonatkozó indítványukat Szalay be is emeli szövegébe. Szalay tárgyilagosan látta, hogy a horvátok törekvése a nem fiumei fejlesztések ellen irányult, hanem a közvetlen viszony ellen Magyarországgal, Horvátország megkerülésével. A horvát követi idézetben ugyanúgy szerepelt, hogy Fiume a Szent Korona országai közé tartozott, és hogy a város legyen a magyar kiviteli kereskedelem kapuja, amely egybe vágott a magyar érvekkel és retorikával egyaránt.

A horvát követi irat alapja a már korábban említett 1681. évi 71. törvénycikkely, amely a horvát fél értelmezésében a Fiume-kérdés Horvátország területi integritásának védelmét biztosítja. Sérelmezték a magyar fél újonnan kialakult érdeklődését és Mária Terézia királynő oklevelét, amelyben a közvetlen igazgatást biztosítja Magyarországnak Fiume fölött, amellyel kizárva érzik magukat a birodalmi törekvésből, a tengeri kikötő fejlesztéséből. A magyar országgyűlés ezt azonban figyelmen kívül hagyva, az 1779-es oklevélre hivatkozva kérte a becikkelyezést az uralkodótól.

II. Lipót a döntést a következő országgyűlésre halasztotta. Szalay a döntést azzal indokolta, hogy a krajnai rendek is időközben jelezték igényüket Fiuméra XIV. századi hivatkozással, amely során Tybein tulajdonban volt jelzalog miatt. Erre ellenvéle-

19 Uo. 8.

20 Uo.10.

ményt a helytartótanács kérésére Pray György adott. A nemzetközi helyzet miatt Fiume-ügye 1807-ig lekerült a napirendről a próbálkozások ellenére. Majd alig két évvel később, 1809-ben ismét elvesztette Magyarország Fiumét egészen 1822-ig. Az újabb cezúrát az 1848–49-es szabadságharc hozta el. Szalay befejezésül reflektált a z 1790–91-es országgyűlés horvát követi indítványára, hogy „*Fiume megjelenése az országgyűlésen nem fogja onnan távolabb tolni Horvátországot, hanem – tessék, ne tessék neki – közelebb vonzani.*”²¹

Szalay röpirata a magyar országgyűlés és a magyar olvasó mellett a horvát félhez is szólt. Fiume magyar nyelvű méltatása és a történeti bevezetés mindenképpen a magyar olvasók tárgyi ismeretének gyarapítására szolgált. A Szent Korona dísz allegóriával, a frigy hasonlattal, a Magyarország iránt tanúsított lojalitással, amelyekkel leírta a várost, nem csak a horvát félhez szólt, hanem érzékenyítette vele a saját környezetét is. A politikai röpirat második fele azonban már ténylegesen a horvátoknak szóló forrásalapú cáfolatok sora volt kronologikus sorrendben. A törvények és az oklevelek értelmezése, az országgyűlési események bemutatása mind válaszok a horvát követelésekre.

A Szalay-röpirat folytatásának volt tekinthető Palugyay Imre (1813–1866) ügyvéd, jogtörténész, statisztikus munkája *A magyar tengerpart* címmel, amely 1864-ben jelent meg Pozsonyban.²² Palugyay Dalmáciával, Szlavóniával élete során számos alkalommal foglalkozott, azonban Fiuméről szóló elemzése Szalayra reflektált teljes egészében, kibontva és tovább boncolva Szalay által ismertetett törvényeket, okleveleket és eseményeket. Palugyay Fiumével kapcsolatosan Pray Györgyre hivatkozva ismertette történetét és közjogi helyzetét a középkortól III. Bélától kezdve, amikor 1193-ban Frangepán Bertalannak adományozta Modrus vármegyét részletesen a krajnai elzálogosításra is kitérve, kifejtve és forrással alátámasztva, hogy Isztriától és Krajnától is független Mária Terézia adományozásáig. Fiume különállását további Habsburg uralkodói oklevelekkel támasztotta alá. Szalayhoz képest lényegesen részletesebb leírást adott Palugyay az összes felvetett eseményről, valamint a fiumeiek Magyarország iránt tanúsított rokonszenvének eredetéről. Tulajdonképpen Palugyay végig Szalay írásának feloldását végezte el, idézve is őt.

Szalayt és Palugyayt követően az 1867-es és az 1868-as kiegyezés után Fiume visszacsatolásával megváltozott a helyzet, azonban a közjogi állapot a dualizmus végéig nem tisztázódott (az 1870-es provizórium rendezésre való szándékot mutatta, de meg nem oldotta). Ezért is maradhatott Szalay alaplú a Fiume-kérdésben, de az 1870-es évektől már teret nyert a gazdasági szempont. Gorove István (1818–1881) közigazdász, közlekedési miniszter, útirajzíró 1871-ben Budán, a Magyar Királyi Államnyomdánál jelentette meg írását. Ezzel azonban nem bizonyítható, hogy később, 1883-ban befolyásolta Keleti Károlyt hatásos röpiratának megírásában, amely szintén többször, sokak által hivatkozott munkává vált.

21 Szalay 1861. 19.

22 Palugyay Imre 1864.

A vizsgált korszak előtt jóval korábban, gróf Szapáry János (1757–1815) fiumei kormányzó által írt *Magyarország meddő mezőgazdaságának hogy lehetne hasznát venni. Az Osztrák és magyar tengert történelmi és természeti rövid rajzával* című, 1784-ben kiadott könyvét Székely József (1825–1895) újságíró, főlevéltáros és költő fordította le németről magyar nyelvre, és 1878-ban újra kiadta Budapesten.²³ Székely a fordítást az 1848–49-es szabadságharcosnak, Türr István tábornoknak ajánlotta mély tisztelettel, aki a tengeri kikötő felé vezető infrastrukturális fejlesztések és a folyószabályozás egyik fővédnöke is volt egyben. Székely az új kiadást azzal indokolta, hogy Szapáry gazdasági meglátásai száz évvel később is aktuálisak. Ennek kapcsán készítette el a fordítást. Székely életrajzában ez az egyetlen mű, amely a témában született, valamint fiumei tartózkodásáról sem tudunk. Ezért érdekes fordításának előszava, amelyben Fiumével aktívan foglalkozó szerző képe bontakozik ki.

Havass Rezső (1852–1927) geográfus, középiskolai tanárnak 1878-ban az *Ellenőr*-ben jelent meg a *Magyar kikötő, magyar tenger* című írása a kikötő aktuális állapotáról, amelyet szerinte „Sokan pompásan épített istállóhoz szeretik hasonlítani, melyből a lovak hiányoznak.”²⁴ Havass elsődleges célként határozta meg, hogy az állami befektetésnek meg kell térülnie. Ennek egyik legjobb módja lett volna meglátása szerint, ha az osztrák Lloydhoz hasonló hajózási társaságot alapítanak, állami szubvencióval.

Jakab Elek (1820–1894) történész, levéltáros és Lázár Gyula (1841–1912) tanár, számos történelmi munka szerzője, 1881-ben jelentette meg Budapesten Fiuméről szóló írását. Lázár etnográfiai, történelmi leíró *Fiume, A magyar korona gyöngye* könyve eltért Jakab *A magyar Fiume* című politikai röpiratától. Ez utóbbi hasonlított megközelítésében leginkább Szalay munkájához Ennek ellenére mindkét szerző az első kategória közjogi és történelmi csoportjához volt sorolható. Hasonlóan Radich Ákos (1835–1916) mérnökhöz, országgyűlési képviselőhöz, aki két évvel később adta ki „hű fiumei” polgárként a *Fiume közjogi helyzetéről* írását, amelyben Radich szintén hivatkozott Szalay munkájára.

Jakab Elek történész 1881-ben kiadott munkájában, *A magyar Fiumé*-ben szólalt fel Fiume mellett, amelyben a földet, a területet jelölte meg a nemzet fő erőforrásának, és leszögezte a magyar nép vezető szerepét a Közép-Dunavölgyben. Ennek következtében olyan feladatokat jelölt ki a nemzet számára, mint a rendezett állam, a társadalmi rend, a politikai szabadság védelme a régióban. Ez egyenesen küldetése volt Jakab szerint a magyar nemzetnek, amelyre alkalmas és motivált is volt. Jakab írása több fejezetből állt, és a 19. századi események elemzésével írta le Fiume történetét a magyar fennhatóságra tekintettel. Jakab a Fiume-kérdéshez szükséges információkat „Egy, az 1848-49-ki eseményekben tevékeny részt vett hazafi, a ki helyzeténél fogva keveseknek hozzáférhető köziratokat látott s azokból másolatot vett...”²⁵ kapta, és ezzel igazolta, hogy bennfentes, hiteles adatok alapján formálta véleményét. A bevezetőjében a reformkori „borúra derű”

23 Szapáry 1878.

24 Havass 1878. 1.

25 Jakab 1881. 1.

helyzetből indult ki, titokzatos jótevőjének szájába adva a biztató jövő reményét. A Fiume-írása egy politikai trilógia második része²⁶, és történelmi céllal is íródott.

Jakab nem írt az Árpád-házi királyokról, de utalt a történelmi családokra, mint a Frangepánokra, a Zrínyikre, a Draschovichokra. Történelmi érvelését leginkább a 18–19. századi eseményekkel támasztotta alá és azzal, hogy Magyarország jogát Fiuméhez csak azért kérdőjelezték meg a horvátok, mert néhány évtizede jelen van a horvátok között is a pánszláv eszme, és ezért tekintenek a magyarokra ellenségesen. A pánszláv eszmét egy európai képbe helyezte, amelyben a nagyhatalmi igények szerint teremtődtek meg a nemzeti egységek, mint például a német, az olasz vagy a román. Mindezek hatására erősödött és terjedt el az egyesült szláv állam eszménye, amelynek eredménye volt az Osztrák–Magyar Monarchia működő rendszere helyébe lépő anarchia a politikai agitációk nyomán. Jakab jól tájékozott a szerb, román, horvát nemzetiségi törekvések tekintetében. Írásának fókuszában az 1848–1849-es szabadságharc horvát eseményei álltak, párhuzamba állítva saját korával. Az új források bevonásával szerette volna bebizonyítani, hogy a horvátok politikai törekvései alkotmányellenesek. A részletes horvát-illír nemzetiségi tevékenység ismertetését követően Fiumével kapcsolatosan fejtette ki, hogy a szabadságharcban a város mindvégig magyar oldalon állt.

Jakab Fiumét az „*Adria ifjú királynéja*”-nak nevezte, a „*szabad nép hazája*”-nak.²⁷ Jakab patetikus hangnemben, hódolattal, felnagyítva érzékeltette, hogy a magyaroknak a harmincnégy négyzetkilométer ezret ér, annyira, hogy a Szent Koronának már nem is gyöngye Fiume, hanem már gyémánt ékköve. A területhez hasonlóan a lakosainak száma is sokszorosát éri Magyarországnak, ezzel együtt távolította a város lakosainak identitását a horvátoktól, mivel azokat nem etnikai alapon tartotta számon, hanem polgáriként, akiket a magyar nemzetközösség részének tekintett. Civilizációs szempontból ezúttal nem az elmaradott Fiume jelent meg, amellyel eddig rosszul bántak, de magyar segítséggel modern kikötővárossá válik majd, hanem Jakabnál fordítottan hatott egymásra Fiume és Magyarország. Magyarországot emelte fel Fiume, rajta keresztül lehetett majd világtényező, birodalom. Jakab egyedül Mária Teréziát méltatta a 18. századi Habsburg uralkodók közül, valamint fontosnak tartja kiemelni azon országgyűléseket, amelyeken kérték Fiume közjogi helyzetének tisztázását (1790–92, 1807, 1823).

Az 1848–49-es éveket minisztériumi jelentések alapján mutatta be, amelyben végig Fiume és Magyarország egymás iránti hűségét támasztja alá. Ezt követően Jakab kifejtette saját koráról alkotott véleményét, külön kiemelve a horvát–magyar kiegyezést. Mindezekből arra a megállapításra jutott, hogy a horvát politikai törekvések sikeresek, durva expanzióval folyamatosan megsértik Magyarország integritását, megbontva a Szent Korona országainak egységét. Ennek jele volt, hogy a kiegyezés során Szerém, Verőce és Pozsega vármegyéről lemondott Magyarország, ami hiba volt Jakab szerint. A közjogi érvelésben szintén idézte Mária Terézia 1779-es oklevelét, valamint I. Ferenc

26 Jakab 1880.

27 Jakab 1881. 22.

1822-i iratát (és további kettőt: 1807-ből és 1823-ból), amelyekben megerősítették Magyarország Fiuméhez való jogát. Jakab hivatkozik Szalay Fiuméről szóló írására is.

Jakab Fiume-kérdésben írt összefoglalójának mozgó ereje a félelem, a nemzet-halál víziója, mivel szerinte Magyarország bezártságát Fiumével tudja ellensúlyozni. A szláv nemzetekkel körülvárva az orosz birodalmi törekvéseknek van kitéve, amellyel közelmúltbeli kollektív emléke a szabadságharc lezárása. A nagy német egység révén pedig Ausztriával szemben is bizalmatlan volt, de őket magasabb fejlettségi szintre helyezte a balkáni szláv népcsoportoknál. Jakab kiemelte, hogy Magyarország már komoly szolgálatot tett Németországnak és Ausztriának azzal, hogy megvédte a török birodalomtól, most pedig preventív jelleggel meg kell akadályozni egy pánszláv állam alakulását. Ehhez Ausztria támogatására lett volna szüksége Magyarországnak, és elérnie egy nyitást, hogy bekapcsolódhasson a világkereskedelembé, amelyhez Fiume tűnt a megfelelő útnak. Jakab több alkalommal utalt Zrínyi Miklósról, akit pánszláv eszmék hatására a horvátok árulónak tartanak, de Jakab többször kiemelte a horvátokkal való sors- és történelmi közösséget is, amely kulcsszereplőjének Zrínyit nevezte meg. Ennek fényében az írását Zrínyi-idézzel zárta: „*Hic nobis vincendum, vel moriendum est.*”²⁸, amellyel nemcsak politikai programot adott, hanem kontinuitásba is helyezte a reformkori nemzeti életérzést a dualizmuskorival.

Lázár gyermekkorától kötötte Fiuméhez, már előszavában ezen élményére hivatkozott. Könyvének föld- és néprajzi fejezetein túl Fiume városának történetével is foglalkozott. Az eddigiekhez hasonlóan könyvében szintén Mária Terézia uralkodása volt Fiume életének a legfontosabb szakasza, mivel így került kapcsolatba Magyarországgal, és kerülhetett felszálló ágba. Lázár ezt kontrasztba állította a város középkori és korai újkorai történetével. Lázár Szalay írását szó szerint átvette könyvébe.²⁹

Radich munkája mindkét kategóriába beilleszthető volt, mivel nemzetgazdasági, történelmi aspektusairól is írt könyvében, de közjogi vonatkozásban is értékes hivatkozott szakirodalomként használták a két világháború között is.³⁰ Radich maga is élt Fiumében, valamint a város képviselője is volt az országgyűlésben. A Fiume közjogi helyzetéről készített monográfiájáról Tisza István készített kritikai recenziót, amelyben Radich munkáját egy bizonyítási eljárásnak írja le. Tisza szerint a mű alkalmas arra, hogy meggyőzzön mindenkit, hogy Magyarországnak kötelessége Fiumét megtartani és megvédeni a társországok (Horvátország, Szlavónia, Dalmácia) expanziójától. A recenzió hatására Radich és Tisza között vita alakult ki a jogi értelmezésről, mivel Tisza úgy gondolta, hogy Radich csúsztatta hibás terminológia használatával a valós helyzetet, hogy Magyarország mellett érveljen, amelyre jogállamban nincs szükség.³¹

1883-ban jelent meg Keleti Károly (1833–1892) *Tengerészetünk és Fiume jövője* című röpirata. Keleti közgazdász, statisztikus miniszteri tanácsos volt. A magyar statisztikában szerzett nevet, valamint számos gazdasági kérdésben foglalt állást, gazdag

28 Jakab 1881. 36.

29 Lázár 1881. 91–64., Szalay 1861. 6–13.

30 Joó 1932. 26–27.

31 Tisza 1883. 138–142., 319–320.

életművet hagyott maga után. A magyar tengermellékkel az 1860-as években kezdett foglalkozni,³² amikor a Magyar Földhitel Intézet munkatársa volt. Nagy hatást gyakorolt rá báró Eötvös József, akivel az 1850-es évektől állt kapcsolatban. A kiegyezést követően karrierje Gorove István földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter felkérése nyomán bontakozott ki a Statisztikai Osztály megszervezésével.³³ 1888-as betegsévéig befutott pályáivében a Fiume-kérdés mindenképpen közéleti jelentősége és népszerűsége folytán foglalhat helyet, valamint azon nem elhanyagolható jelentősége miatt, hogy ipar- és kereskedelemügyi szempontból izgalmas kitörési pont Fiume és a külkereskedelem tengeri fejlesztése.

Keleti a fiumei területet kis kiterjedésűnek vélte, ezért a közjogi helyzet rendezésének a hiányát, valamint a horvát ellenállást a Fiume-kérdésben is méltatlannak tartotta Magyarország számára. Szalayhoz hasonlóan szintén középkori magyar történelmi érveket hozott fel a magyar területfoglalásra. Keleti így nem eltérve a hagyománytól, közjogi és történelmi érvekészletből indult ki. A horvátokkal szemben tanúsított ellenszenvé már az első oldalakon kitűnt, amelyet a horvátok telhetetlenségével indokolt: „*talán még ezt is a kis darabkát is újra meg kellene váltanunk, vagy - a mi még kényelmesebb volna - átengednünk az összes, általunk tett beruházásokkal együtt, Fiumét horvát kikötőnek!*” Ez a Szalaynál festett „zsémbes” horvát-képhez képest ugyancsak negatív volt, de már módosult tartalommal. Az 1868-as horvát–magyar kiegyezéssel Fiume visszakerült Magyarországhoz, és Keleti ezzel kapcsolatban utalt három vármegyére, amelyekről lemondtak Horvátország javára: Szerém, Verőce, Pozsega. Ugyan Keleti elismerte a horvát etnikai többséget a tengerparton, de alkalmassági alapon elvitatta tőlük, amely Szalayhoz képest újdonság volt. Az alkalmatlanság abban nyilvánult meg Keleti szerint, hogy Fiume jelentéktelen kikötőváros volt a kiegyezés előtt. Ezzel szembeállította a magyar rátermettséget mint jó sáfárt, aki a rábízott keveset is ügyesen kamatoztatta. Erre hozza párhuzamként rövid tengerparti szakaszával Vencét és jelentőségét a világkereskedelemben, valamint szintén használja rá a gyöngy allegóriát: „*Adria büszke gyöngye*”³⁴. Keleti ellenszenvének alapja, hogy „Magyarország ajándékára” Horvátország nem reagált kellő hálával, és a nemzetek hierarchiájában a horvátokat a magyarok alá helyezi. Ez összefügg a horvát–magyar kiegyezés magyar közvéleményben elterjedt túlzó értékelésével.³⁵

Keleti a kikötő fejlesztését látszólag összekapcsolta egy centrum-periféria gazdasági modellel. Egyrészt a horvátoknak azért nem volt esélyük a Fiume kiépítése, mert kereskedelmi szempontból csak az anyaország tudta fenntartani azt, helyi érdekek

32 Írásaiban még több helyen foglalkozhatott a tengermellékkel és Fiumével, de ez mélyebb kutatást igényelne, így bizonyosan az alábbi helyeken jelentek meg a témában publikációi: *A magyar kereskedelem és Fiume Ország*. 1862. 2-4. sz.; *A pesti műtárlat kiállítása. Ország*. 1863. 4. sz.; *Nemzetgazdasági decentralisatio. Ország*. 1863. 11-17. sz.; *Fiume viszonya a magyar vasúthálózatához. Ország*. 1863. 69. sz.; *Magyar tengermellék. Politikai Hetilap*. 1866. 1. sz. 6.; *Tengerpartunk és az Ádria. Nemzet*. 1882. 1. sz.

33 Nemes. 2008.

34 Keleti 1883. 42.

35 Eszik 2019. 480.

alapján lehetetlen lett volna, ezért a földrajzi távolság ellenére is közvetlen kapcsolatban volt Magyarországgal. Valamint a világkereskedelmi aspektusból is megközelítve kifejti, hogy a Földközi-tengerről a súlypont áthelyeződött az Atlanti-óceánra, és Spanyolország szerepét Anglia vette át. Mindehhez képest Magyarország elmaradt a török uralom miatt. Keleti Szalayhoz viszonyítva nem az ország integritására helyezte a hangsúlyt, hanem a függetlenségére és a kereskedelmi szabadságára.

Keleti történeti értékelésében III. Károly rendelete a szabadkikötő városokról csak némi növekedést eredményezett, de nagyobb hatást nem ért el, különösebb cezúrának nem is tekintette, csakúgy mint a reformkor nagy mondatát – Kossuth Lajos után szabadon – „Tengerre magyar!”, amelyet szintén nem tartott nagyhatású programadó jelmondatnak. Mindezek elmaradtak a kiegyezés hatásától. Itt az időbeliséget, az organikus fejlődést, a modernizációt és az alkalmasságot kapcsolta össze úgy, hogy Fiume és Magyarország viszonyában az újraegyesüléskor nem csak világviszonylatban, de birodalmi szinten (Trieszt) is időbeli hátrányban volt. Tulajdonképpen egy éles váltásra volt szükség, mert „...a középkor úgyszólván minden átmenet nélküli, fejletlen viszonyaiból egyszerre a legmodernebb élet kellő közepébe jutottunk.”³⁶

Keleti utalt az egyesült Olaszországra is, ami a térségben ugyancsak konkurenciát jelent a magyar kikötőnek, holott néhány évtizeddel korábban még a birodalom része volt az észak-adriai régió is. Az állam által 1873 és 1883 között befektetett tőke nagyságát egyrészt óriásinak tartja, másrészt pedig kevésnek. A fejlesztések révén kialakított infrastruktúrákat is világviszonylatban gyengének minősíti, és felrója a külföldi, elsősorban angol tulajdoni többséget az állami hajózási társaságnál. Abszolút piaci alapú megközelítést szorgalmazott a kikötő esetében. Elsődleges, hogy az állam befektetése megtérüljön: „Csodálatosan érzékeny növény ugyanis az a kereskedelem, mely üzletében nem veheti számba a hazafiságot...”

A fiumei kikötőt nemzetközi kontextusba helyezte, összehasonlította –Magyarországot is – más európai kikötőkkel és a többi országgal, amelyek jelen voltak a tengeri kereskedelemben. Keleti kiemelte, hogy Fiume– vagy az ország – mérete nem befolyásolja a jelentőségét és sikerét a hajózásban.

A századfordulós lendület régi és új elemekkel

A horvát nemzetiségi törekvések mellett egyre inkább az olasz is hangsúlyt nyert. Fried Ilona az 1890-es évek elejére datálta az idill eltűnését a Fiume–Magyarország kapcsolatban. Ezután bekövetkezett autonómiapárti erősödés vezetett az első világháborút követő zavaros időszak eseményeihez és a kikötő elvesztéséhez.³⁷ Fest Aladár 1912-es

³⁶ Eszik 2019. 43.

³⁷ Fried 2001. 116.

tanulmánya demográfiai elemzésével a város olasz attitűdjének eredetére utalt. Karrierjének fiumei szakasza miatt hiteles képet alkothatott a helyi viszonyokról. Fest Aladár (1855–1931) tanár, történész, pedagógiai író a fiumei gimnázium igazgatója, a város történetének, néprajzának kiváló szakértője a *Fiume népesedési mozgalmá Magyarországhoz való visszacsatolása óta* című tanulmányában a Központi Statisztikai Hivatal adataira támaszkodó demográfiai elemzésben történeti áttekintésben mutatta be a város 1880 és 1910 közötti népességének alakulását. Bár a közjogi érvelést mellőzve, de a történetit kiemelve az első kategóriához kapcsolható a mű, ugyanakkor Fest gazdasági szempontokat is beemelt. Fest tevékenysége és a népesedésről szóló tanulmánya is egyaránt kivételt képez a Fiuméről szóló írások között. Fiumével kapcsolatosan írt publikációi közül azonban formáját és témájának korszakát tekintve mégis illeszkedett az eddigi közjogi és gazdasági kategóriákban felsorolt szerzők és alkotásai közé. A kategória újabb cezúrája a szerzők között itt következett be. A millenniumi Magyarország, a magyar szupremácia megnyilvánulásai megváltoztatták a hangsúlyokat. Bár az eddig említett szerzőkre továbbra is hivatkoztak, de a Fiume-kérdés már polarizált, modern megjelenést nyert. Már nem volt kiindulópont minden röpiratban az Árpád-házi királyok tengeremléki vonatkozásai, valamint a kikötőváros ragaszkodása már kikopott a narratívából.

A város demográfia-történetével Fest úgy gondolta, hogy annak ellenére, hogy a lakosság számarányát tekintve a magyarság Fiumében csak a harmadik legnagyobb nemzetiség volt még 1910-ben is, 1880-tól számítva mégis gyors növekedést mutatott, mivel a város nemzetiségi rangsorában az ötödikről a harmadik helyre jutott. Ezzel megelőzte a szlovéneket és a németeket is, sőt Fest kiszámolta, hogy 1920-ra a horvátokat is utolérte volna az addigi tendenciák alapján. Ez pusztán a betelepülés és a természetes népszaporulat szerint bekövetkezett növekedés eredménye lett volna és nem az asszimilációé. A magyar nyomásgyakorlás vádját Fest elhárította, mivel a szláv lakosságra sokkal nagyobb hatással volt szerinte az olasz nyelv és kultúra a kikötőjellel miatt. Tulajdonképpen a XV. századtól kimutatható a város „elolaszosodása”, amelyről Fest már a Századokban közölt tudományos cikket.³⁸ Tehát a magyar államnyelv tanításának bevezetése minden iskolában, illetve az, hogy a kormányzás hivatalos nyelve a magyar volt, nem jelentett akkora asszimiláló erőt, mint az olasz kulturális hagyományok, valamint az a századfordulóra megerősödő olasz irredentizmus és szeparatizmus. Fest mindezzel arra utalt, hogy a nemzetiségek békés együttélésére Magyarország biztosította a közeget.

Az 1914-es *Fiume gazdasági jövője* a Magyar Külkereskedelem főszerkesztőjének, Siebert Gyulának az írása, amely a világháború küszöbén álló Magyarország Fiume-ügyét tárgyalta. Elsősorban osztrák szemszögből és kereskedelmi jelentősége szempontjából fejtette ki véleményét. Az írás alapját képező előadásban olyan személyekre hivatkozott, mint Császár Ferenc, Adamich András Lajos, Keleti Károly, valamint saját korának személyiségeire a közéletből, mint Kankovszky Ferenc, horvát-magyar

38 Fest 1912. 3.,4.,5.,9.

tengerparti kormányzóságnál alkalmazott miniszteri tanácsos, Vio Antal, Sándor Pál, Dobieczy Sándor országgyűlési képviselők, valamint Havass Rezső geológus. Siebert arra figyelmeztetett, hogy odafigyelés és célszerű fejlesztések nélkül Fiume jelentőségét fogja veszíteni, és akkor hiábavaló volt az addigi állami beruházás. Ausztria erősíteni szeretné a balkáni kapcsolatait, ezért Spalato (Split) kikötője és a Bécs–Szarajevó vasút fejlesztését fontolgatja, mivel birodalmi szempontból nincs akarat Fiume erősítésére, ha a régiót lefedheti Trieszt Bécsből nézve.

Siebertnél az etnikai kérdés nem szerepelt, csak támogatólag, mint írja: „*Fiume évezredes olasz kulturájában nagy erő rejlik ehhez a munkához. A régi Génua nagy géniuszának kisugárzásait látjuk Fiume olaszajkú polgáraiban. Nagy erőt képviselnek a horvátok is, akiknek önérzete megizmosodott, akik itt szívós munkát végeztek, most pedig belátták, hogy kulturális és közgazdasági aspirációjukat mégis csak az évezredes magyar szent korona árnyékában és oltalma alatt, a magyarokkal nyolcszázados hagyományos összetartás erejének a segédelmével valósíthatják meg. Fiume olasz és horvát polgárai egyaránt csak az erős magyar állam auspiciumai alatt emelhetik ezt a várost a nagy európai kikötők és gazdasági gócpontok színvonalára. Ez a gondolat volt a vörösfonál, mely előadásomban végighuzódott.*”³⁹ Az előadás végén írt arról is, hogy Magyarország adriai helyét meg kell védeni lehetőleg békés úton, de ha kell, fegyverrel is.

A korszak zárásaként Dárday Abriani Ferenc Dezső (1864–1922) királyi albíró 1920-ban megjelent Fiume kérdésének megoldása című röpirata azért fontos, mert jelezi, hogy milyen változásokon ment keresztül a Fiume-kérdés a közjogi, történeti kategória írásai alapján. Lényegesen más aspektusból fogalmazta már meg álláspontját, mint a világháború előtti írások. A probléma gyökere továbbra is a területi hovatartozás volt, amellyel kapcsolatosan leginkább a horvát–magyar rivalizálás bontakozott ki. Azonban a világháború kimenetelével, a Monarchia felbomlásával és további bomlasztó erők megjelenésével a Fiume-kérdés nagyhatalmi üggyé vált, amit Dárday is megemlített.⁴⁰ A lehetséges megoldások közül leginkább az angolok segítségével bízott, az olasz irredenták térfoglalása ellen tiltakozott. Ugyanakkor elfogadhatatlannak tartotta azt is, hogy Fiume a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz/Jugoszláviához tartozzon.

Fiumét vagy szabad kikötőnek, vagy továbbra is Magyarországhoz tartozó külön testként tudta csak elképzelni. Ezt jó megoldásnak tekintette, mivel Fiume etnikailag heterogén összetételű város volt, tehát az olasz kultúrfölény, illetve a nemzetiségi többség a lakosság körében nem képezhetette a döntés alapját Dárday szerint. Fiume területi kérdésével kapcsolatban nem tartotta indokoltnak, hogy a várost Olaszországhoz csatolják, mivel az olasz kultúra- és nemzetiségek védelmét Magyarország eddig is széles körben garantálta. Dárday kinyitotta a Magyar Királyságot, a Kárpát-medencét megközelítésében. Más földközi-tengeri kikötőkhöz hasonlította Fiumét kulturálisan, valamint a kereskedelmi és hajózási nyelv szerint is, amelyek alapján megállapította, hogy az olasz kulturális dominancia ellenére mégsem lesz mindegyik Olaszország ré-

39 Siebert 1914. 21–22.

40 Dárday 1920. 6.

sze. Dárday úgy gondolta, hogy Fiume azóta került fel a térképre, mióta Mária Terézia Magyarországhoz csatolta, amely lényegesen élesebb és újszerűbb, bár nem újkeletű retorikája a Fiume-kultusznak. Dárday továbbá hangsúlyozta, hogy a „*kulturnyelvként addig elsősorban a németet tisztelő lakosság*”⁴¹ csak a horvát–magyar kiegyezést követően olaszosodott el.

A fejtegetés jövőképe szerint a Monarchia szétesésével felbomló gazdasági közeg hatással lesz majd az utódállamokra, amelyeknek a stabilitásához szintén fontos lenne, hogy legyen egy infrastrukturálisan is könnyen elérhető tengeri kikötő, amelyhez szintén megfelelő lenne Fiume. Ugyanakkor azért is számított az angol támogatásra, mert a kelet-indiai útvonaluk biztonsága, valamint a tengeri hatalmi egyensúlyt elsődleges szempontjuknak tartotta, és feltételezte a logikus érdekközösséget a magyarokkal a Fiume-kérdésben.

Dárday célja a röpiratával az volt, hogy a párizsi békedelegáció diplomáciai, politikai manőverezését kiegészítve, közvélemény formáló lakossági megnyilvánulást segítsen elő Fiume ügyében, amely mint maga is leírja „*ezen két fórum kijelentéseinek korántsem kell egymást fedniök; sőt mint a különböző complementairszinek, együttvéve vannak csak hivatva teljes képet adni az itélkezőaeropág számára.*”⁴²

A Szent Koronára és a történelmi érvekre nem hivatkozott, mindösszesen egyszer említette meg, hogy „*A magyar szent korona hivatalos és nem hivatalos köreinek összeműködése végeredményben többet azonban nem fog kívánhatni, mint azt, hogy visszaszerezze és megtarthassa, amije Magyarországnak a háboru előtt volt.*”⁴³ Amely érthető volt, mivel az olasz irredentákkal szemben a történelmi érvelés nem lehet megfelelő stratégia, valamint a nemzetközi közvélemény és a döntéshozók befolyásolására sem lett volna alkalmas, csupán arról próbálta meggyőzni az olvasókat, hogy ez nem hódítás, terjeszkedés, hanem az eddigiek megtartása (visszaszerzése).

Összegzés

A területi legitimáció során használt gyakori történelmi elem volt az Árpád-házi királyok tenger melléki tevékenysége, különös tekintettel Szent Lászlóra és Könyves Kálmánra, valamint IV. Bélára. Mindezt felhasználva a bizonyításra, hogy a magyarok évszázadok óta a tengerre törekedtek. Ez elsősorban a horvátok felé kommunikált érvelés volt, cáfolva azt, hogy csupán Mária Terézia 1779-es rendelete óta érdeklődnek az Adria iránt a magyarok. Itt ki kell emelni, hogy ezen érvek mindig a tengerről szólnak, nem pedig Fiume városáról. Ennek ellenére a kikötővárosért folytatott politikai csatározás eszköz-

41 Uo. 3.

42 Dárday 1920. 13.

43 Uo. 13.

tárába tartozott az Árpád-házi királyok jelenléte a tenger melléken, olyannyira, hogy nemcsak az 1860-as években volt jellemző (Szalay, Palugyaystb.), de később a századfordulón (Borovszky–Sziklay) is még bevett bevezetése volt a Fiuméről szóló írásoknak. Ugyanakkor ez az érvelés nem kidolgozott kontinuitástörténete volt a magyarok jelenlétének a tengerparton, csupán mozaikszerűen, egy kiragadott eseményként többszáz évvel korábról. A többi között például Nagy Lajos király megjelölése nem volt gyakori, holott politikai törekvései neki is voltak az Adriával kapcsolatban. A dualista Magyarország tengeri kikötőjét nem gyarmatként, egyszerű expanziós törekvés eredményeként szerezte meg, mivel Fiume minden esetben „visszatért” csupán. Mint rokon, segítséget nyújtott Fiumének a felzárkózásban, fejlesztésben. Fiume etnikailag kevert, nem magyar eredetű lakosságával szellemi, érzelmi rokonságot építettek az írásokban azzal, hogy egy Magyarországhoz mindig ragaszkodó, önálló identitású város Fiume, amely mindig örömmel vágyakozva várta az összetartozás, az egyesítés eseményét, valamint a magyarokhoz hasonlóan mindig szabadságszerető nép volt. Ezt a rokonlelkűséget minden gazdasági és politikai érdek mellett megemlítették vagy méltatták az érvelésben. Így egyszerre közelítették Magyarországot Fiuméhez, és választották el az etnikailag domináns, regionálisan is közeli olasz és horvát vagy szláv nemzetektől.

A hangoztatott fiumei autonómia is ezt a célt szolgálta, amely a narratíva segítségével szeparálhatta a várost: Magyarország „külön teste”, elszigetelve Horvátországtól és Olaszországtól. Ennek a fenntartására minden írásban megjelent a büszke fiumeiek nagy hagyománnyal rendelkező önkormányzatisága, amelyet a 16. századtól vezettek le az írók. A gazdasági érvelésben is felhasználták a fiumei autonómiát, de ezzel szemben egy közvetlen kereskedelmi kapcsolatot is leírtak, amelyet az egyetlen lehetséges útnak tartottak az ország és a kikötőváros fejlődésére.

Lényegi változás a horvátokkal és az olaszokkal szemben mutatkozott, amelyben a horvátok a kezdetektől hangsúlyosan szerepeltek többnyire negatív jelzőkkel mint ellenfél vagy versenytárs. Ezzel szemben az olaszok hiába voltak többségben, és befolyásolták a város irányítását, mégis csak a századfordulót követően kerültek fókuszba, és a világháborút követően váltak vetélytárssá. Korábban inkább csak az olasz egység megteremtése miatt érzett óvatosság miatt kaptak némi figyelmet az írásokban.

A Fiume városáról szóló értekezések alapján egy történeti érvelés bontakozott ki, amely mellőzte az etnikai szempontokat, de a közjogiak annál inkább erősítették. Mindezek kiegészültek a gazdasági, földrajzi érvekkel. A felnagyított és eltúlzott jegyek mindvégig jelen voltak. A történeti, közjogi és a gazdasági kategóriában szereplő művek között is valamennyi formai és tartalmi elem szerepelt. Csupán ezek kombinációi alapján rajzolódott ki valamelyest különbség a két kategória között.

Felhasznált források és hivatkozott szakirodalom

1881. évi népszámlálás. Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei né- mely hasznos házi állatok kimutatásával együtt. I. kötet. 1882.
1910. évi népszámlálás. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (1912) II. Részletes kimutatások 3. A községek polgári népessége a legutóbbi öt népszámlálás szerint I. Magyarország
- Ablonczy Balázs 2011: A kikötő alkonya. In: Ablonczy Balázs: Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Kisebbség - és művelődéstörténeti tanulmányok. Pozsony. 238–266.
- Borovszky Samu–Sziklay János 1897: Magyarország vármegyéi és városai. Magyaror- szág monográfiája. A Magyar Korona országai történetének, földrajzi, képzőművé- szeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. Budapest.
- Ćurković-Major Franciska 2017: Thalatta! Thalatta! (A tenger megpillantásának élmé- nye a magyar irodalomban). Forrás. 49. évf. 7-8. sz. 207–218.
- Dárday Abriani Ferenc Dezső 1920: Fiume kérdésének megoldása. Budapest.
- Eszik Veronika 2015: A magyar–horvát tenger mellék mint nemzetiesített táj. Adalék az intézményesülő földrajztudomány és a nemzetépítés kapcsolatához. Korall (62.) 75–96.
- Eszik Veronika 2018: „Neki kell megköszönnünk, hogy hazánkban mindenhol gyö- nyörű iskolák emelkednek.” A hála szerepe a 19. század végi magyar politikai gon- dolkozásban és a „hálátlan” Horvátország. In: Az érzelmek története. Rendi társa- dalom – polgári társadalom 31. Budapest. 479–491.
- Fest Aladár 1912: Fiume a XV. században. Századok. 46. évf. 7. sz.
- Fest Aladár 1912: Fiume népesedési mozgalma Magyarországhoz való visszacsatolása óta. Budapest.
- Fried Ilona 2001: Emlékek városa Fiume. Budapest.
- Gorove István 1871: A közmunka- és közlekedési magyar királyi miniszternek az or- szággyűléshez intézett jelentése a fiumei kikötő kiépítése tárgyában. Budapest.
- Hajdú Zoltán 2013: Fiume 1868–1918. Erisz almája, avagy lebegő gyöngyszem Szent István koronáján? Közép-Európai Közlemények. 6. évf. 3. sz. (22.) 7–14.
- Havass Rezső 1878: Magyar kikötő, magyar hajózás. Budapest.
- Jakab Elek 1880: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848-1849-re. Budapest.
- Jakab Elek 1881: A magyar Fiume. Budapest.
- Joó Gyula 1932: Másfél százados polémia Fiume birtokáért. Budapest.
- Keleti Károly 1883: Tengerészetünk és Fiume jövője. Budapest.
- Kiss Gy. Csaba 2004: Egy fejezet a magyar irodalom Fiume-kultuszából. In: Kiss Gy. Csaba (szerk.): Fiume és a magyar kultúra. Budapest. 129–139.
- Kossuth Lajos 1902: „Tengerhez magyar! El a tengerhez!” In: Kossuth Ferenc (szerk.): Kossuth Lajos munkáiból. Budapest. 24–25.

- Lázár Gyula 1881: Fiume. A magyar korona gyöngye. Budapest.
- Nemes Erzsébet 2008: Alapító statisztikusunk: Keleti Károly. Élet és tudomány. (https://web.archive.org/web/20101123102806/http://www.eletestudomany.hu/content/adatok_tenyek_20081121__alapito_statisztikusunk__keleti_karoly(Letöltés: 2019.08.28.)
- Ordasi Ágnes 2019: Fiume társadalmi és politikai viszonyai. In: Ordasi Ágnes (szerk.): Egan Lajos naplója. Impériumváltások a kormányzóhelyettes szemével (1918–1920). Budapest. 18–32.
- Palugyay Imre 1864: A magyar tengerpart. Pozsony.
- Pelles Márton – Zsigmond Gábor 2018: A Fiumei magyar kereskedelmi tengerészet története (1868–1918). The Hungarian maritime trade history of Fiume (1868–1918). Pécs.
- Radich Ákos 1883: Egyetértés.
- Radich Ákos 1883: Fiume közjogi helyzete. Budapest.
- Siebert Gyula 1914: Fiume gazdasági jövője. Budapest.
- Szalay László 1861: Fiume a magyar országgyűlésen. Budapest.
- Szapáry István 1878: Magyarország meddő gazdagságának hogy lehetne hasznát venni: az osztrák és magyar tengerpart történelmi és természeti rövid rajzával. Budapest.
- Szeghő Patrik 2017: Fiumétől Korfuig. A horvát jugoszlavizmus lehetőségei és útvesztői a dualizmus korának végén (1903–1918). *Belvedere Meridionale* 29. évf. 3. sz. 55–74.
- Tisza István 1883: Még egyszer Fiume közjogi helyzetéről. *Budapesti szemle*. 34. kötet. 76–78. szám. 319–320.
- Tisza István 1883: Radich Ákos: Fiume közjogi helyzete. *Tisza Istvántól*. *Budapesti Szemle*. 34. kötet. 76–78. szám. 134–137.